

DOI: 10.32347/2786-7269.2024.7.157-166

УДК 726

к. арх. Савчук А.І.,

Sav4uk.a.1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0344-980X,

Крильчук Н.В., nazarii.krylchuk@ukd.edu.ua, ORCID: 0009-0006-1589-3245

ЗВО «Університет Короля Данила», Івано-Франківськ

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЦЕРКВИ ПАРАСКЕВИ У С. КОСМАЧ КОСІВСЬКОГО Р-НУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У дослідженні здійснено аналіз історичних, архівних та архітектурних матеріалів, що стосуються церкви святої Параскеви у селі Космач Косівського району Івано-Франківської області. Церква знаходилась у занедбаному та аварійному стані з 1970-х рр., а у 1980-х була знищена. Збереглися схематичні розміри та фотофіксації архітектора-реставратора Зеновія Соколовського. Також був розроблений проект відбудови храму, але цього не сталося і на місці втраченої церкви почали відбуватись захоронення. Частину території огородили і зараз вона є вільною від поховань. У статті обґрунтовується потреба подальших археологічних та наукових досліджень території де розташовувалася церква, і як результат – створення інтерактивного простору. На основі обмірних креслень, архівних фото та проекту відбудови церкви розроблено креслення й візуалізації трьох визначених будівельних періодів. Будівля з часу побудови у 1718–1735 рр. зазнала кількох перебудов, змін висотних пропорцій. Розроблені креслення та візуалізації можуть стати частиною інтерактивного простору на місці зруйнованого храму.

Ключові слова: сакральна дерев'яна архітектура; архітектурна спадщина; реставрація; історико-архітектурна реконструкція; інтерактивний простір.

Постановка проблеми. Збереження сакральної спадщини Карпатського регіону та України загалом є дуже важливим напрямом роботи фахівців-архітекторів. Потреба професійної реставрації дерев'яних храмів є вагомою у збереженні архітектурної спадщини Прикарпаття. Унаслідок атеїстичної політики окупаційної радянської влади занедбано і знищено багато сакральних будівель. Вони мали значну архітектурну, історичну та мистецьку вартість не тільки в контексті регіону, але й були національним надбанням. До таких церков відноситься і Космацька (св. Параскеви, 1718 р.), яка проіснувала більше 250 років та була знищена у 1980-х рр. ХХ ст. комуністичною владою. Вона була цінною не тільки як чудовий зразок гуцульської школи храмового будівництва, але й як місце історичних подій пов'язаних із визвольною

боротьбою українського народу. У міжвоєнний період частими гостями у Космачі були й художники, котрі організовували мистецькі пленери та на своїх полотнах фіксували й «горішню церкву». Пізніше, на поч. 1960-х С. Параджанов за повістю М. Коцюбинського знімав фільм «Тіні забутих предків», у якому використав ікони з двох іконостасів церкви св. Параскеви у с. Космач. Свою діяльність пов'язали з цією територією релігійні діячі (патріарх В. Романюк) та дисиденти (В. Мороз, В. Чорновіл). Зараз виникає питання дослідження історико-архітектурних аспектів та генези форм храму. Дискутивною є ідея відбудови будівлі церкви. Тут виникає ряд архітектурних, функціонально-планувальних та юридичних питань щодо подальшої експлуатації відновленої будівлі. Найбільшою перешкодою є те, що після знищення храму на його місці почали відбуватись поховання і контур з вільною територією значно зменшився. Важливим зараз є дослідження будівельних періодів, оскільки за понад два століття храм зазнавав змін як у плані, так і в формі верху.

Метою дослідження є опрацювання архівних матеріалів, обмірних креслень та ескізного проекту відновлення церкви св. Параскеви в с. Космач. На основі аналізу створити креслення та візуалізації, що демонструють кожний будівельний період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Церква св. Параскеви у с. Космач досліджена як істориками, так і архітекторами. Історичні аспекти описані у працях: П. Сіреджука, Д. Дзвінчука та М. Кушнірчука [1]. У роботах цих дослідників розкриті основні дати й історичні події, пов'язані з церквою. Краєзнавчі дослідження про походження Космача та його видатних людей присутні у працях Д. Пожоджука [2, с. 91–96]. На міждисциплінарному рівні питання історії походження та розвитку с. Космач дослідили О. Шаблій та Б. Якимович [3, с. 48–57]. Мистецьку пленерну діяльність О. Новаківського та його учнів представлено в наукових дослідженнях Л. Волошин [4, с. 158–171]. Важливими є схематичні обміри, фотофіксації та ескізний проект відбудови храму св. Параскеви, зроблені працівниками Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту «Укрпроектреставрація». У дослідженні використано давні світлини: з архіву Варшавського університету (потребує подальшого дослідження та точного датування), Д. Щербаківського [5, с. 174] та З. Соколовського. Проаналізувавши нормативні документи [6; 7; 8] та ситуацію на території, де розташовувалась церква, доводиться констатувати неможливість відновлення матеріальної структури будівлі. Тому прийнято рішення сконцентруватись на дослідженні будівельних періодів храму та їх візуалізації з метою створення інтерактивного простору та контенту.

Виклад основного матеріалу. Дослідження архітектурних особливостей церкви св. Параскеви у с. Космач розпочато з пошуку архівних фото та їх співставлення. На рисунку 1 представлено чотири світлини. Перша, ймовірно, походить з архіву Варшавського університету та датується 1924 р. (надана краєзнавцем та жителем с. Космач Д. Кіщуком). Друга світлина зроблена українським мистецтвознавцем Д. Щербаківським та за словами О. Савчука (видавця, дослідника та знавця діяльності вченого) зроблена в період з 1914 по 1916 рр. Вони відрізняються тим, що на першій відсутня прибудова ризниці до східної стіни вітаря. Натомість на фото Щербаківського ця прибудова вже є. Це дозволяє припустити, що перше фото може бути старішим за те, що зробив Д. Щербаківський. Далі церква в Космачі зафіксована на поштівці 1932 р. (рис. 1, фото 3).



Фото 1. Храм св. Параскеви у с. Космач, 1924р.?
Джерело: архів Варшавського університету.



Фото 2. Храм св. Параскеви у с. Космач, 1914-1916 рр., автор Данило Щербаківський.



Фото 3. Храм св. Параскеви у с. Космач, 1932 р.
Джерело: поштівка з колекції З. Соколовського.

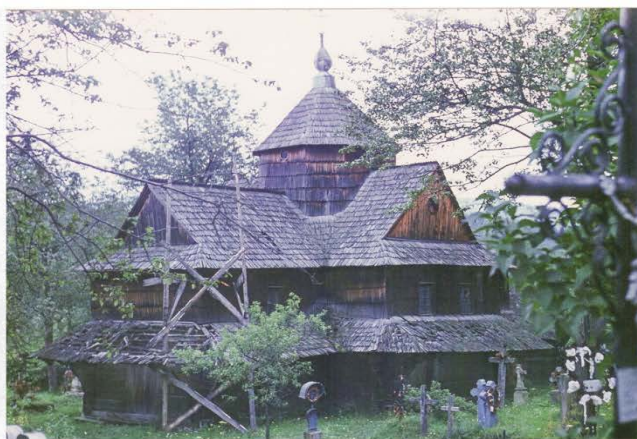


Фото 4. Храм св. Параскеви у с. Космач, 1976 р.
автор З. Соколовський.

Рис. 1. Архівні світлини храму св. Параскеви в с. Космач Косівського району, Івано-Франківської області.

Тут вже помітні зміни форми верху, який має спрощену конструкцію. В такому вигляді вона була зафіксована архітектором З. Соколовським на світлині 1976 р. Окрім фотофіксацій ним були зроблені схематичні обміри храму, на яких, в основному, базувалось дане дослідження.

Спершу було опрацьовано й оцифровано обмірні креслення та проаналізовано ескізний проект реставрації храму, датований 1991 р. Він базувався на аналізі пропорційності, попередніх обстежень, архівних фото та власній фотофіксації. У пояснювальній записці зазначено, що церква була класичним зразком гуцульського народного будівництва і органічно поєднувалась з навколишнім середовищем.

Церква в плані була хрестоподібною з видовженими бабинцем та вівтарем і прибудованою до східної стіни ризницею. П'ятидільна, одноверха, по периметру оперезана широким піддашшям, яке опирається на декоративно оздоблені випуски вінців зрубу. Другий ярус покритий двосхилими дахами з причілками. Головна нава завершується восьмигранним барабаном, який покритий наметовим верхом з глухим ліхтарем та стрункою маківкою. Стіни, дахи та верх покриті гонтом. Так виглядав храм після 1932 р. та до часу його руйнування. Проте попередні світлини дозволяють сформулювати ще два етапи перебудови. Склалась така ситуація, що найбільше матеріалів є з часу останнього десятиліття існування храму, тому процес дослідження будівельних періодів та формування демонстраційних матеріалів почався з кінця. На світлині Д. Щербаківського Космацька церква відрізняється формою верху над головною навою. Восьмерик має один залом та завершується невеликим наметовим верхом з ліхтарем та маківкою. Така форма завершення надає будівлі більш витончених пропорцій та естетичності. На фото 1 можна побачити, що до східної стіни вівтаря ще не має прибудованої ризниці. У цих формах церква має стрункі пропорції, де, ймовірно, довжина її плану відповідає висоті до підхрестового яблука. Прибудова ризниці, очевидно, мала практичну потребу з метою покращення умов богослужіння.

Вивчивши попередні дослідження та детально проаналізувавши наявні графічні архівні матеріали, сформульовано три будівельні періоди. Перший (рис. 2) датується початком XVIII ст. та гіпотетично демонструє вигляд церкви св. Параскеви у с. Космач на час її будівництва. Тут виникає риторичне запитання: «Чи можна стверджувати, що будівля мала такі форми станом на початок XVIII ст.?». Адже в першій половині XX ст. вона зазнала перебудов та змінила свій зовнішній вигляд і пропорції. За майже два століття також могла змінювати форму внаслідок поточних ремонтів. У другий будівельний період – поч. XX ст. (рис. 3), була прибудована ризниця до східної стіни вівтаря. У цей час будівля змінює висотні пропорції та стає більш видовженою в плані. Ризниця покрита таким самим двосхилим дахом з причілком як і другий ярус храму. Третій будівельний період (рис. 4) – 1930-ті – 1980-ті роки характеризується зміною форми верху над головною навою.

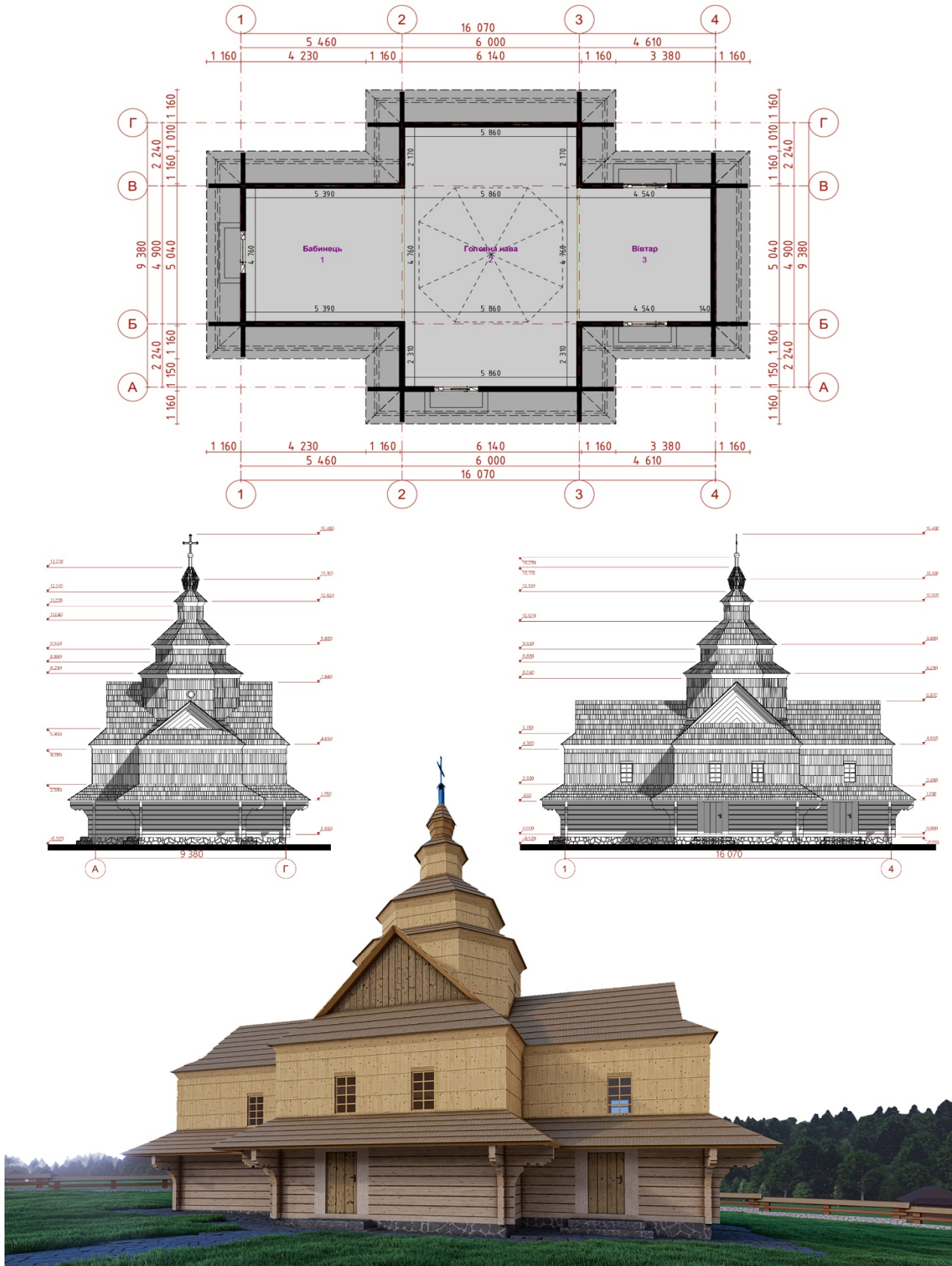


Рис. 2. Перший будівельний період, XVIII ст.

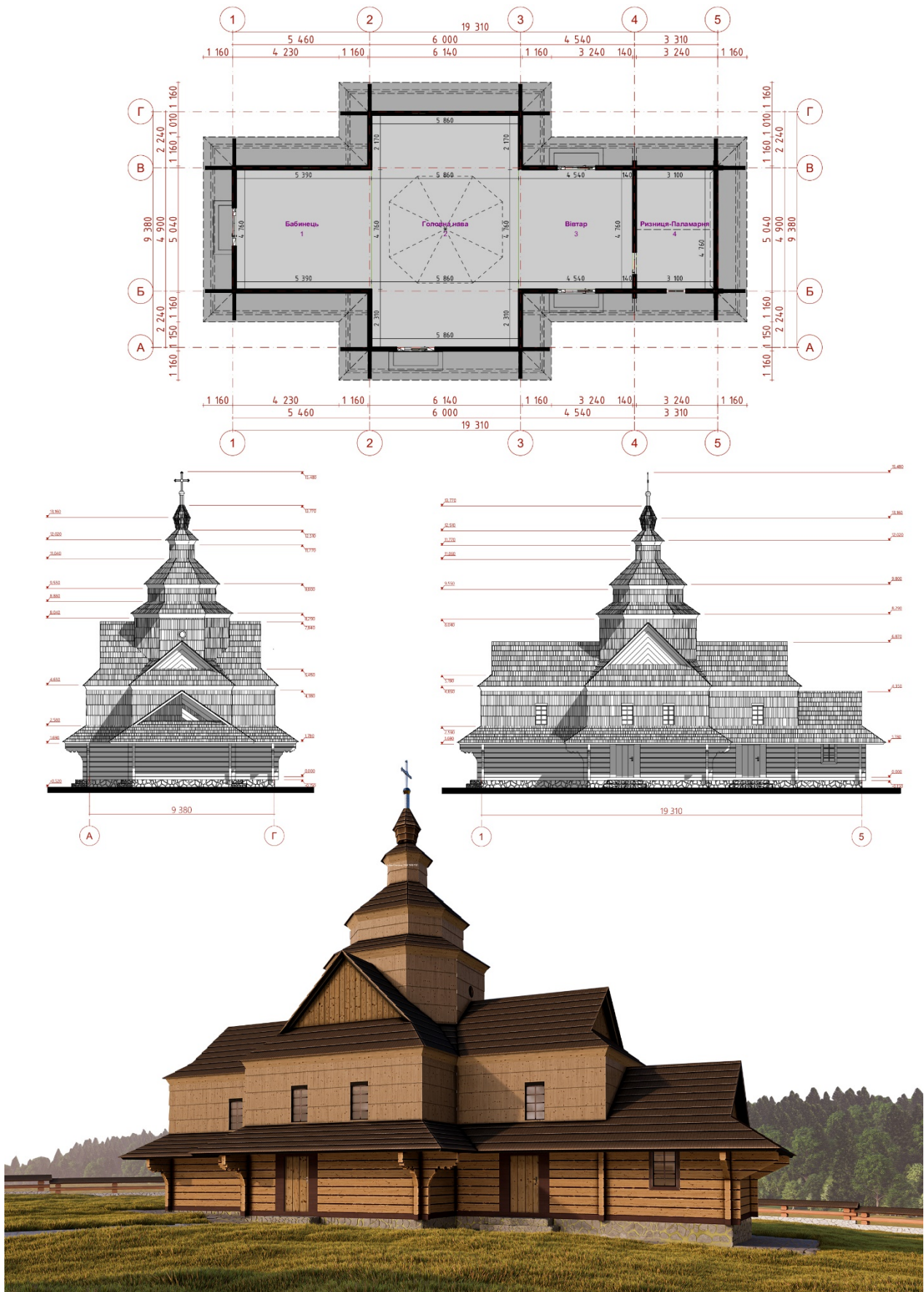


Рис. 3. Другий будівельний період, поч. XX ст.

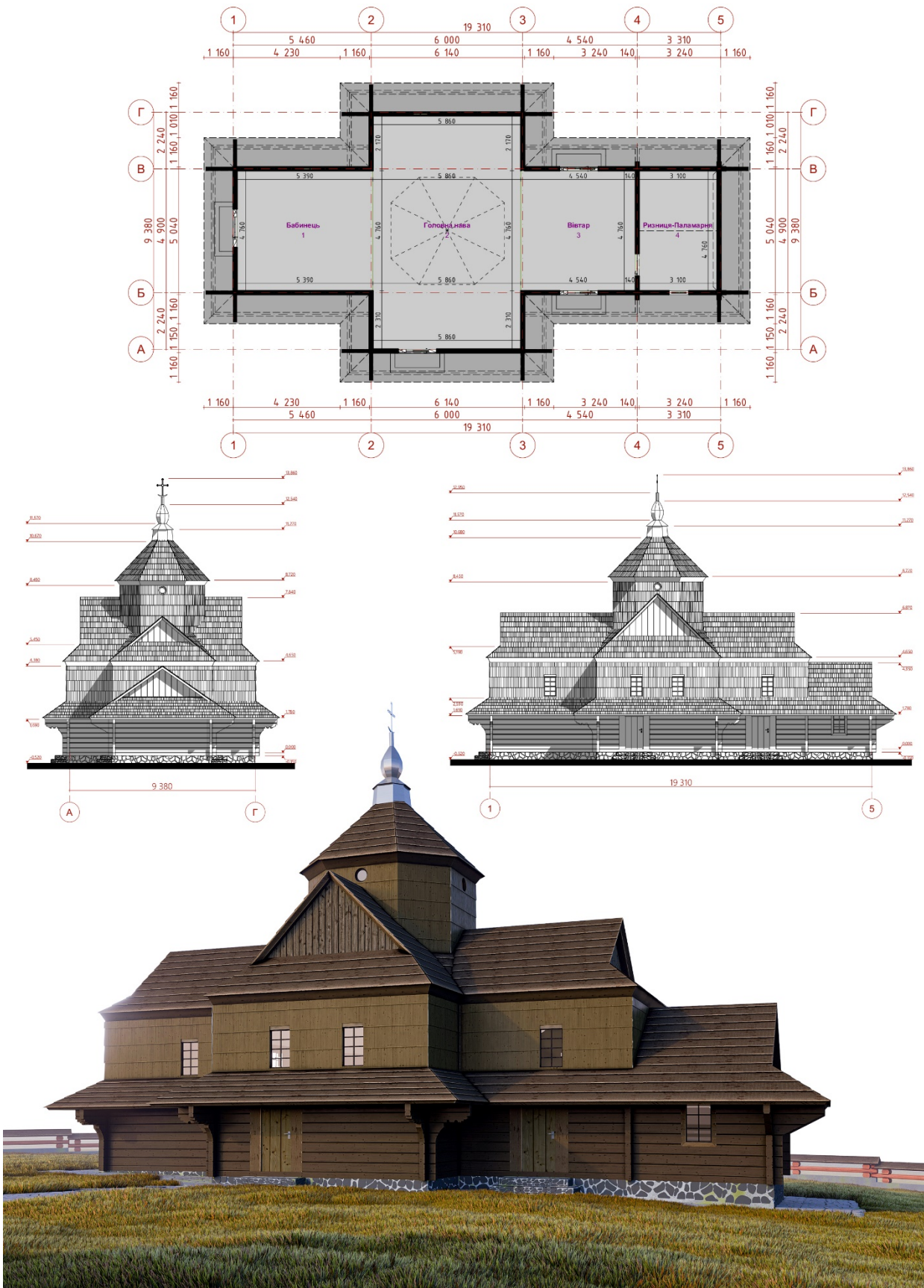


Рис. 4. Третій будівельний період, 1930 -ті – 1980-ті рр.

Унаслідок цієї перебудови зменшуються висотні пропорції храму та спрощується його силует. У такому вигляді храм був знищений. Візуалізація визначених будівельних періодів та перебудов дозволяє краще зрозуміти, співставити та оцінити зміни, які відбувались протягом двох з половиною століть існування храму.

Висновок. Питання історико-архітектурної реконструкції церкви св. Параскеви у с. Космач Косівського району є важливим та викликає дискусію між представниками різних сфер: фахівцями-реставраторами, науковцями, владою, громадськими активістами та бізнесом. Обґрунтувавши недоцільність та неможливість відбудови матеріальної структури будівлі виникло питання щодо подальших дій. Було прийнято рішення про детальне дослідження наявних на сьогодні матеріалів, їх оцифрування, визначення основних будівельних етапів та їх візуалізації. Першим етапом стала робота із розробки креслень планів та фасадів будівлі відповідно до кожного з будівельних періодів. Надалі розроблено візуалізації церкви та сформовано у схеми разом з кресленнями. Окрім цієї роботи, було створено презентаційне, науково-пізнавальне відео, де продемонстровано графічні та наукові напрацювання [8]. Цим дослідженням зроблено перший крок до розробки проекту інтерактивного простору на місці зруйнованого храму та у дзвіниці, яка знаходиться поруч. Популяризація ідеї збереження та відтворення цінних об'єктів архітектурної спадщини регіону за допомогою сучасних технологій (3-д проектори, поширення у соцмережах та ЗМІ, інсталяції) дозволить розповсюдити цю інформацію серед різних верств населення та розширити географію аудиторії.

Література

1. Космач: традиція і сучасність: збірник науково-популярних нарисів / за заг. Ред. Д.І. Дзвінчука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. 188 с.
2. Пожоджук Д. Космач – унікальне українське село на Гуцульщині. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1-2. С. 91–96.
3. Шаблій О., Якимович Б. Село Космач як об'єкт міждисциплінарного наукового дослідження. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2012. Вип. 4. С. 48–57.
4. Волошин Л. Село Космач у житті і творчості мистецької школи Олекси Новаківського. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2012. Вип. 4. С. 158–171.
5. Щербаківські Вадим і Данило «Українське мистецтво»: у 2 т. з додатками / упорядн. О.О. Савчук. Харків: Видавець Савчук О.О., 2015. 472 с.

6. ДБН А.2.2-14:2016. Склад та зміст науково проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування. [Чинний від 2017.30.03]. Вид. офіц. Київ: Мінрегіон України, 2017. 33 с.

7. ДСТУ-Н Б В.3.2.-4:2016. Настанова щодо виконання ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках архітектури та містобудування. [Чинний від 2017-01-01]. Вид. офіц. Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, 2016. 50 с.

8. Архітектурна реконструкція церкви св. Параскеви в с. Космач, Косівського р-ну Івано-Франківської обл. URL: <https://youtu.be/dYioVP6H6xU?si=Sd9OveapUbiFFGХа> (дата звернення: 30.01.2024).

Candidate of architecture **Savchuk Andriy, Nazarii Krylchuk**,
«King Danylo University», Ivano-Frankivsk, Ukraine

HISTORICAL AND ARCHITECTURAL RECONSTRUCTION OF THE PARASKEVA CHURCH IN THE VILLAGE OF KOSMACH, KOSIV DISTRICT, IVANO-FRANKIV REGION

Abstract. The study analyzed historical, archival and architectural materials related to the church of St. Paraskeva in the village of Kosmach, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region. The church was in a neglected and dilapidated condition since the 1970s, and was destroyed in the 1980s. Schematic dimensions and photographs of the architect-restorer Zenovy Sokolovsky have been preserved. A project was also developed to rebuild the church, but this did not happen and burials began to take place on the site of the lost church. Part of the territory has been fenced off and is now free of burials. The study substantiates the need for further archaeological and scientific research of the territory where the church was located, and as a result - the creation of an interactive space. On the basis of dimensional drawings, archival photos and the church reconstruction project, drawings and visualizations of three defined construction periods were developed. Since its construction in 1718–1735, the building has undergone several reconstructions and changes in height proportions. Developed drawings and visualizations can become part of an interactive space at the site of the destroyed temple. To implement this idea, it is worth using the premises of the authentic bell tower located next to it. This will allow to create a modern museum space.

Keywords: sacred wooden architecture; architectural heritage; restoration; historical-architectural reconstruction; interactive space.

REFERENCES

1. Kosmach: tradytsiia i suchasnist: zbirnyk naukovo-populiarnykh narysiv / za zah. Red. D.I. Dzvinchuka. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2016. 188 s. {in Ukrainian}
2. Pozhodzhuk D. Kosmach – unikalne ukrainske selo na Hutsulshchyni. Narodna tvorchoist ta etnohrafiiia. 2003. № 1-2. S. 91–96. {in Ukrainian}
3. Shablii O., Yakymovych B. Selo Kosmach yak obiekt mizhdystsyplinarnoho naukovoho doslidzhennia. Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia. 2012. Vyp. 4. S. 48–57. {in Ukrainian}
4. Voloshyn L. Selo Kosmach u zhytti i tvorchoisti mystetskoï shkoly Oleksy Novakivskoho. Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia. 2012. Vyp. 4. S. 158–171. {in Ukrainian}
5. Shcherbakivski Vadym i Danylo «Ukrainske mystetstvo»: u 2 t. z dodatkami / uporiadn. O.O. Savchuk. Kharkiv: Vydavets Savchuk O.O., 2015. 472 s. {in Ukrainian}
6. DBN A.2.2-14:2016. Sklad ta zmist naukovo proektnoi dokumentatsii na restavratsiiu pamiatok arkhitektury ta mistobuduvannia. [Chynnyi vid 2017.30.03]. Vyd. ofits. Kyiv: Minrehion Ukrainy, 2017. 33 s. {in Ukrainian}
7. DSTU-N B V.3.2.-4:2016. Nastanova shchodo vykonannia remontno-restavratsiinykh robit na pamiatkakh arkhitektury ta mistobuduvannia. [Chynnyi vid 2017-01-01]. Vyd. ofits. Kyiv: Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva, 2016. 50 s. {in Ukrainian}
8. Arkhitekturna rekonstruktsiia tserkvy sv.Paraskevy v s.Kosmach, Kosivskoho r-nu Ivano-Frankivskoi obl. URL: <https://youtu.be/dYioVP6H6xU?si=Sd9OveapUbiFFGXa> (data zvernennia: 30.01.2024). {in Ukrainian}